

Itália – hidegtűvel

Az archaikus mosolytól a posztmodern vigyorig

3. rész

Római reggeli

Rómában a szállásadónk – egy patinás bérpalota harmadik emeletén – kínai. A szoba makulátlanul ragyog, a fürdő, a vécé, a törölközők akár a patyolat, sampon, tusfürdő, hajzselé a helyén, az ágyak rendben, a súlyos sötétítőfüggöny tényleg elsötétíti a szobát, a plazmatévé a falon, előtte a komódon távirányító, a wifi hozzáférés kódja kinyomtatva az asztalon. A csomagmegőrzés olcsóbb, mint bárhol másutt. Tisztaság, pedantéria, körletrend – és mindenekelőtt fegyelem. Olyannyira, hogy öt euróval többet számol fel a rigorózus fickó, mert szerrinte nem időben érkezünk. Lányom, aki nem mondható járatlannak az idegenforgalom területén (ilyen a világon nincs – fordul hozzánk), megpróbálkozik néhány érveléssel, de sokra nem megy, főképp azért nem, mert a kínai meglehetősen sajátosan beszél az angolt. Feltehetően ez a kifárasztásra építő taktika tárgyalási stratégiájának legfontosabb eleme. Igyekszünk a lehető legszemrehányóbban nézni rá, jómagam a gyilkos tekintettel próbálkozom, egyelőre sikertelenül. Másnap aztán kiderül, mégsem volt hiábavaló a firenzei portréfestészet tanulmányozása. A kínai három reggelire szóló utalványt nyújt át, elmagyarázva, hogy a sarki *olasz* kávézóban – unokatestvéreinél – beválthatjuk őket.

Az utca két oldalán üzletek. Indiai fűszeres, pakisztáni ingárus, bangladesi virágos, kínai mindenek, nem veszem leltárba a többieket, mert úgy tűnik, Ázsia színe-java képviselteti magát. Azt hiszem, csupán az olaszok hiányoznak a mozaikképből. A város néhány negyedében ez nem ritka. Róma már az ókorban kozmopolita hely volt, bár rómaiból valószínűleg több lehetett, mint idegenből. A sarki kávézóban számos unokatestvér a pult mögött. (Itáliában kínai koldussal nem találkoztam, boltokban, kifőzésekben, presszóknál viszont gyakran látni őket.) A reggeli – a kínaiak készítette *olasz kávé*, *olasz sütemény* –, mint az álom: finom és édes, akár egy tökéletesen sikerült Petrarca-sonett. A kávézó előtti zebrán túl hatalmas park, szélén impozáns rom. Körülötte pálmák, pineák.

MÓRO CZ ZSOLT (1956) Kőszegen élő író.

Jókora villának nézem, ám közelebből kiderül, hogy nymphaeum, azaz nimfa-szentély. Megbámuljuk, aztán továbbmegyünk, élvezve a kora reggeli fényt, a római napsütést. Pár perc múlva régészek lázasan ásó csapatára bukkanunk. Azt hiszem, Rómában bárhol ütik le a csákányt, antik emlékek kerülnek elő. Különösen itt, ahol most járunk, Néró hajdani Arany palotájának környékén. Bámulatos. Kissé bűdös van azonban. Sajátosan tisztelve a hely szelleme előtt, valószínűleg beleslattyogtam egy adag kutyaürülékbe. Hogy érthető legyen a tiszteletadás: a ripacs császár rémuralmát kizárólag a cinikus, görögösen künikosz filozófia segítségével lehetett elviselni. (Küön=kutya.) A sztoikusok például – Seneca sorsa bizonyítja – nem sokra mentek. Ezen eltöprengek viszonylag – amennyire a körülmények engedik – emelkedetten, jóllehet gondolataim ívét a lábbelimre ragadt matéria kellemetlen szaga állandóan visszatéríti a földre. Míg egymás cipőtalpát nézegetjük feleségemmel, váratlanul a cinikus iskolához csatlakozott gyermekünk – segítség helyett – készíti rólunk néhány fotót.

Aztán két-három perc múlva minden továbbúszik, gondolatok, képek, éteri filozófiai illatok, mert a rododendronokon túl, egy kisméretű focipálya alatt, szinte karnyújtásnyira váratlanul ott magasodik a Colosseum. Előbb csend támad bennünk (a hallgatás a legbeszédesebb), majd néhány esztétikailag nehezen értékelhető, ó, ó, ó, nahát, hű és több fotó következik. Lent, már a bejáratnál, négy-öt pocakos, kissé hájas középkorú gladiátor. Nem sok sanszuk lenne az oroszlánokkal szemben, legföljebb annyi, hogy a drámai, ám meglehetősen rövid küzdelmet követően hosszan megfekszik a gyomrukat. (Pillantás a modernizmusba: a XX. században a viadalokat az Egyesült Államokban szerették volna újra feltámasztani, végül az állatvédők makacs ellenállásán elvérzett a nemes szándék.) A Colosseumra mindig úgy gondoltam, mint a médiavilág előfutára, a tömegszórakoztatás archetípusára, ahol nem virtuális, hanem kellemetlenül valódi vért ontottak. Ebben a pillanatban azonban fejemet csóválva – Itáliában sokadszorra –, elképedve meresztem szemem a fenséges építményre. Hiába vagyok tisztában azzal, mi folyt benne. Közben a Gladiátor című film afrikai rabszolgájának szavai járnak a fejemben. Nem hittem – mondja –, hogy ember tud ilyet építeni. Így vagyok vele én is. Tudni ugyan tudtam, különösen tudom, mióta megláttam, hinni azonban, hiába áll itt előttem, igazán most sem hiszem. Hihetetlen. Még be tudnék gyömöszölni ezt-azt a hihetetlen szóba, de fölösleges. Elég látni a hihetlent.

Forum Romanum

Körbetekintek: fehéren hever itt az ókori Róma, töredékeiben a hajdanvolt emberi nagyság, roppant pogányság örök „igazza”. Darabokban istenek, héroszok, császárok, templomok. Nézem a számtalan földre roskadt oszlopot, csonka párkánydarabot, márványívet, oromdísz. Az idő, az önmagába kövült emlékezet tanúi, amelyek töredékek ugyan, de az egészre utalva a hajdanvolt sérthetetlen

nagyságát őrzik. Téglavörösen, itt-ott szürkés rózsaszínen fénylik a Colosseum tömbje, fehérén Titus diadalíve, lábam előtt csillognak az antik világ legszen-
tebb útjának kövei. Ragyog köröttem a Forum Romanum, mint egy felhők közül idehajított, súlyos, antik glória. Leülök a pinea fenyők alá. Csendesen kimondom a varázsigét – Róma –, szólítva a hely szellemeit és halandóit. A szó megszire fut, számlálhatatlan emléket villant fel időben-térben. Róma istennő viszont hallgat. Végül a perc olyan kínosan érzélgőssé, hatásvadásszá válik, hogy inkább felállok, és elindulok a Via Sacrán.

A Forum Romanum a világtörténelem máig legimpozánsabb színpada, ahol politikai évadonként új drámák futottak, amelyeket alkalmanként, mintha maga a Fátum írt volna. Rétorok, consulok, szenátorok, cézárok, trónkövetelők, néptribunok léptek fel, majd tűntek el a süllyesztőben. Ha a rómaiak történelme iránt érdeklődünk, tanulságosak az olyan tömör összefoglalások, mint teszem azt Eutropiusé. Róma ezer évét írja meg rövidre fogva breviárium-szerűen, ami éppen szükségviszonyai miatt jól érzékelteti azt a máig tartó kísérletsorozatot, mely során az emberiség az ideális, szerényebben az elviselhető társadalmi berendezkedés formáit keresi. Az antik világban már megszülettek a modern politikai alakzatok archetípusai. Eltérésekkel ugyan, de ezek mostanáig megmaradtak, tulajdonképpen sok újat nem talált ki az utókor. Rómában minden megvolt.

Itt alapították – a lecsapolt mocsarak helyén – az etruszk királyok városát, itt született később a latinok Urbsa, a köztársaság, itt követelt jogot a plebsnek a meggyilkolt Tiberius Gracchus, itt tartotta hallatlanul hatásos politikai beszédeit Julius Caesar, minek következtében rövidesen itt búcsúztatta őt Marcus Antonius. Jóval a mai járószint alatt találták meg – a Torre Argentinánál – Pompeius kúriáját, ahol annak idején Caesart megölték. Plutarkhosznak és Shakespeare-nek köszönhetően az esetről máig nem feledkezett meg a világ. (Caesar egy aranyozott széken ült, éppen Cimber számúzott bátyjának kérelmével foglalkozott.) A római köztársaság – valójában egy szűk elit – királyviszonya, illetve ebben az esetben diktátorellenessége közismert. Nem jutnak el ugyan a „senkinek semmi hatalmat” kissé agyalágyult doktrínájáig, ám kollektív fóbiájuk a köztársaság szilárd lélektani alapját képezi. Azután Caesar átlépi a mára eltűnt vagy átkeresztelt Rubicont, majd őt követően megjelenik a színen a kora érett, páratlan politikai taktikus, az ifjú Octavianus. Talán Pompeius kúriájának azon a pontján, ahol a politikai gyilkosság történt – Augustus emlékkövel jelölte meg a helyet –, ott kezdődik valami, ami számunkra a modernizmusból ismerős. Minden együtt van: a Capitolium, a köztársaság, a szenátus, a diktátor, a merénylet. Mindez, a lényegyet alig érintő eltéréssel, megismétlődik Firenzében a Mediciekkel és Pazzikkal, majd később sokfelé. (Az amerikai elnökök elleni merényletekkel, illetve a csaknem teljes Kennedy-klán kiirtásával.) A játszmák valódi tétje mindig a hatalom. Vagy mindez történelmi rémálom most a Fórumon, hasonlóképpen Calpurniának, Caesar nejeének nyomasztó víziójához, amit férje halála előtti éjjelen látott? Talán. Az isteni Julius, mint tudjuk, nem hallga-

tott rá. Haláltusája a posztmodern Európa agóniájára emlékeztet: az első döfések után fejére húzta a tógáját, nem akarta látni, mi következik. Caesar testét huszonhárom késszúrás érte, amelyek közül nem mind volt halálos, ám ezek sem használtak szervezetének – szól évszázadok kétes szellemessége.

Róma előbb magányos, halvány fénypontja, majd hódításaival ragyogó csilagképe lesz a történelem mennyboltjának. Minden ország tanítványa, ám a világ anyjának valódi hivatása az, hogy még az eget is ragyogóbbá téve őrködjön a népek kulturális üdvözlése fölött – az idősebb Plinius megfogalmazásában –, akiknek természetesen a római civilizáció vívmányait kell elsajátítaniuk, amennyiben emberszámba óhajtják venni önmagukat. A Birodalom hozza egymáshoz közelebb a különböző népeket a latin nyelv segítségével, megadva „nekik az igazi műveltséget, azaz röviden szólva: a világ valamennyi népének hazája” lesz. A római értelmiség számára a *kultúra* az identitás meghatározó eleme, maga a haza, a limesen túl pedig a káosz az úr. Ezért végzetes nekik – különösen a szellemi elitnek – a száműzetés a barbaricum tájaira. A ma embere ugyan hasonlóképpen száműzött, jöllehet ez csöppet sem zavarja. Megkapta cserébe a mindenre ráragasztható, tartalmát tekintve legtöbbször üres, máskor önmaga ellentétét jelentő szót, a kultúrát. „Intellektuális” lázadására akkor kerülne sor, ha elzárnák vízcsapját, és elvonnák előle a tévékészüléket. (Becsukná kapuit a Colosseum, illetőleg lerombolnák az aquaeductusokat, miként a germánok tették az ókorban.) A posztmodern – Ferrero pillanatfelvétele a Szent Ágoston-i időkből – nem akar egyebet, mint megélni és a múlt nagy szellemeinek életművéből hasznot húzni. Ma azonban nincsenek sem Ambrusok, sem Ágostonok, bár egy keresztény Pszeudo-Symmachus (Molnár Tamás) jutott a világnak, éppen tőlünk, Pannóniából.

A Birodalom jóléte rabszolgamunkára épült, hivatástudatának azonban fontos eleme kulturális küldetése. Ha elvont elveket – későbbi szabadságfogalmat, demokrácia-felfogást – kérünk számon rajta, akkor kényelmesen megkerüljük a történetiséget, arról nem szólva, hogy a középkorban családi keretek közt, míg az újkorban, az Egyesült Államokban intézményesen még létezett a rabszolgatartás. Róma a világ első, modern értelemben vett világvárosa hófehér márványtemplomaival és mocskos sikátoraival, kényes optimatáival és ingyenélő proletárjaival, nívós művészetével és alantas szórakoztatóiparával. Talán akkor értjük meg a város jelentőségét, érzékeljük világtörténelmi nagyságát, ha összehasonlítjuk Európa következő fővárosával, Nagy Károly – egyébként varázslatos – Aachenjével. A különbség számottevő. Aachenben Kr. után 800 körül mindössze egy palota, egy dóm, egy masszív, ám kissé ormóttan lakótorony, meg pár tucat favázas ház áll. Ennyi a frank birodalmi székhely, az új birodalmi központ pompája. Úgy aránylik egymáshoz a két hely, mint valami kedves, ám szerény népdal Verdi nagyoperáihoz. Rómában szólalt meg az utóbb holt-nak nyilvánított, ám máig élő latin nyelv Cicero ajkán, akinek levágott fejét, kezét a Forumon tették közszemlére, a rostrán. Ha a Colosseumtól végiggyalogolok a Via Sacrán, az antik diadalmenetek útján, valahol Septimius Severus

diadalívének környékén ott kell lennie a maradványának. Nem több egy márványtömbnél, rajta néhány dombormű-figurával. A rostra, ha politikai értelemben túléli az antikvitást, utána a középkort, akkor talán valahol a parlament és a Hyde park között találná meg helyét mostanság. Eredeti méretét tekintve azokra az emelvényekre emlékeztet – noha csupán pár lépcső magas volt –, amelyekről a szocialista vezetők integettek Varsói Szerződés szerte szeretett népüknek. Ókori pletykák szerint fülledt éjjeleken a rostrán szeretkezett Augustus lánya, Júlia, atyja bosszúságára. Itt találkoztak a szenátorok, majd az isteni császárok Róma szintén isteni, bár kissé lumpen urával: plebs őfelségével. Az uralkodók vízvezetékekkel, ingyenes fürdőkkel, újabb és újabb fórumokkal, korabeli bevásárlóközpontokkal – Traianusé töredékeiben még mindig látható –, a tömegszórakoztatás kifinomult és nemes, valamint véres és alantas kínálatával igyekeztek lekenyerezni a lekenyerezésért szívós osztályharcot folytató népet. A modernizmusban a szellemi söpredék kegyéért hasonló elánnal történik a versengés, mivel a szavazati demokráciában néha a gondolkodásra leginkább képtelenek billentik ide vagy oda a mérleg nyelvét. Rómában azonban mindezt eltakarta a (ma romjaiban is lenyűgöző) Város, a felsőbbrendűségbe vetett hit, a hódításon, a provinciák kizsákmányolásán nyugvó életszínvonal, a napjainkból ismerős euroatlanti társadalmak jóléti sovinizmusa. A józan hangok elvesztek a Colosseumban önfeledten üvöltő kórusok zajában, az igazi valóság show-kban, a diadalmeneteket kísérő üdvörlésgásban, míg nem megérkeztek a hunok, őket követően a germánok.

A Római Birodalom kvintesszenciáját nem irodalmi, történelmi, vallási szövegekben, a Pantheon idővel dacoló beton architektúrájában találjuk meg, hanem az egyetlen, az örökkévalósággal vetekedő szóban, amely mindent magában foglal. Róma.

Catullus BMW-je

A Via Sacra a Septimius Severus diadalívétől nem messze, a Saturnus templom mellett – ahol az állami kincseket őrizték –, az ember megérkezik a Capitolium-domb lábához. Talán innen, talán a szemközti Quirinalis dombról pásztázta végig Ovidius szeme száműzetése előtt utolszor a Várost. Tekintete megpihent a Capitolium ormán, Jupiter templomán, mely közellétével sem védte meg a rá váró sorstól. Istenek – szakad ki belőle a fohász –, veszett isteneim, tárjatók botlásom elé, tudjon meg mindent, aki ítélkezett (Augustus császárról van szó), akár csak ti. Így kérleltem a fentieket – írja. Hasonlóképpen tett zokogó felesége, aki kis híján beleőrült a veszteségbe, ájultan esett össze a ház közepén. A jelenet bármelyik szappanopera drámai csúcspontja lehetne. Az istenek, mint rendezsen, hallgattak. A kétségbeesett, kissé egzaltált, ám rendkívül igényes hexameterekben ömlő rinya sem segített. A költő nem illett bele a császár Rómájának etikai képébe. Ráadásul – a szóbeszéd szerint – összeszúrta a levelet Augustus

lányával. Júlia bűnlajstroma valóban meglehetősen hosszú, amiből ki tudja, mi igaz, az ellenben bizonyos, nem a Vesta szüzek életmódját tekintette mérvadónak. Ovidius további vétke lehetett, hogy állítólag püthagoreusi tanokat vallott, az átváltozást a lélekvándorláshoz hasonlóan, ha nem éppen ugyanúgy gondolta el. Nem volt forradalmár, még csak politikai lázadó sem. Száműzetés előtti műve valójában nem sokkal több, mint az antik esztéticizmus, az ókori hedonizmus megnyilvánulása, amit a költői mesterség eszközeinek fölényes birtoklása – a korabeli *l'art pour l'art* – hallatlanul magas szintre emelt. Ovidius költészetének bizonyos szempontból használt a számkivetés. Néhány megrendült, staccatós versét köszönheti neki, amelyeket a tengerpartra döngő, reménytelenül monoton hullámok hangjai mellett írt. Barbárok között. Ezekből a munkákból hiányzik – a különben vonzó – játékos erotika, a néha provokatív immoralitás, a rafinált manír, a csillámpor, ami az augustusi Rómában ragyogóvá tette az aranyifjúság mindennapjait, akárcsak a költő ritmikus sorait. A minta – mármint az elemi sorcsapásra adott művészi válasz – örök: a XX. században hasonló történik nálunk két magyar „parnasszistával”, két virtuóz formaművésszel, mikor sápadt arcát, fénytelen szemét feléjük fordítja a halál. Kosztolányi és Babits ezután írja legnagyobb verseit. Rómában mindent megtalálunk, ami máig érvényes: a váltakozó versritmustól a betonépítészet szilárd körvonalaiig, a test és a lélek képlékenynek tűnő, jóllehet örökérvényű öntőformáiig. Itt lebeg a rommező fölött a múlhatatlanság szelleme. Rómában jelenik meg az a világvárosi kultúra – fényeivel és szeméthalmaival –, amelyben máig élünk, amelyet tökéletesen értünk, minden nyelvi különbségen túl ez az anyanyelvünk.

A Forumon csípte el Catullust ögyelgés közben Varus barátja. Elcipelte szeretőjéhez. (Egyik fordításban az *afféle* nőcskéhez, a másikban a kis *szajhácská*-hoz.) Dumálgatni kezdtek, szóba került Catullus külföldi munkavállalása. Biztosan szereztél néhány hintóhordozó legényt Bithyniában – mondták neki –, ez magától értetődik: ott a hazájuk. Ekként válaszoltam, feleli a költő, aki valóban járt Bithyniában: jobban ment a sorom, minthogy – bár sovány vidékre vetődtem – ne tudtam volna nyolc legényt szerezni. „Mire így szólt szajha módra a lány: Catullusom, édes, kölcsönözd nekem őket, egy kicsinykét, elvisznek legalább hamar Serapis szentélyébe. Megállj, no – vágott közbe Catullus –, hibásan mondtam azt, hogy ők az enyéme, voltaképpen derék barátom, Cinna szerezte őket. De övé vagy enyém, mit számít, sajátomként használok őket.” Néhány kifejezést – mint Bajorország, vendégmunkás, nyolchengeres BMW – szükséges mindössze az eredeti szavak helyére illeszteni, máris hazaértünk a XXI. századba Magyarországra. Nem Catullus modernségét szeretném ezzel bizonygatni. Catullus nem modern, hanem örökérvényű. Aki másként gondolja, az szíveskedjék az „*Odi et amo*” helyett valami halhatatlant vagy legalább pár évig időtállót mondani, mégpedig, amennyiben lehetséges, nem túl bő lére eresztve. Elég lesz két sor.

Otthagynom Catullust, megnézem Pollux és Castor szentélyének három megmaradt, máig szálegyenes korinthuszi oszlopát, aztán továbbmegyek – még

mindig a Via Sacrán – Saturnus templomáig. Megállok az ion oszlopfők csigavonalai alatt. Az önmagukból induló és önmaguk körül forgó spirálokat, a más-kor céltalan, most saját jelentésével csordultig telt idő vizuális metaforáit bámulom hosszan. Tulajdonképpen semmit sem gondolok, betölt az a jóleső érzés, amit a történelmi és turisztikai könyvek meglepő igénytelenséggel csak így neveznek: Forum Romanum. Nem kell több. Ennyi éppen elég. A fogyasztói hörcsögideológia (degeszre tömni a pofazacskót), hiába vált globális kánonná, hiába jelent meg a szellem világában, sohasem érintett meg. Tapasztalom, miként töltődnek fel számítógépek, digitális fényképezők memóriái szavak, fotók, jelek, benyomások, félig sem átélt élmények millióiival, hogyan épülnek be a technikai létbe, amiből lassan teljesen kiszorul az ember. Emlék helyett leltár, elmélyedés helyett pillantás az objektívbe – sokan ki sem néznek a fényképezőgép mögül –, majd gyors kattintás. Az itt és most világnézete az örömevét hirdeti ugyan, ám érezhetően kicsúszott lába alól a talaj, elvesztette azt a metafizikai távlatot, ami értelmet adott a létnek. A helyet, a pontot, ahonnan valóban érdemes szemügyre venni a jelenségeket. A fogyasztó a jelenlétvesztés ki tudja melyik bugyrában fő puhára, míg végül egyetlen szilárd tagja sem marad, ami megakadhatna a mindent elnyelő idő torkában. Jó itt állni, és csak nézni az ion oszlopfőn sehová sem tartó spirálvonalat.

A bambino

Belépünk – a letűnt augustusi idők után – az ég templomának helyén álló katolikus szentegyházba. Tág terek, két levegős oszlopsor, világító, emeletnyi magas fénysáv a főhajóban, súlyos, faragott, aranyozott mennyezet. A Santa Maria d’Aracoelit bizánci szerzetesek kezdték építeni a VI. században, bár az összebuherálták kifejezés jobban sejteti a lényegét. Lenyűgöző tartópillérei eltérő méretűek, különböző típusúak. Akad köztük dór, ion, korinthuszi, kompozit oszlop lábazattal és lábazat nélkül. Onnan hozták, ahol találták – ami a Forum Romanum környékén nem kunszt –, majd méretre vágták őket. Többé-kevésbé. Megkeresem Nagy Konstantin anyjának, Szent Helénának a nyughelyét a csillámló mozaikokkal kirakott szószék mellett. A templomszolga éppen az orrom előtt veszi ki az ékkövekkel díszített, tűneményes, talán kétféle ereklyetartót. Gondolom Szent Heléna csontjai, esetleg más, hozzá kapcsolódó tárgy lehet benne. Fehér vászonnal gyorsan letakarja, de résen vagyok: a fényképezőgéppel villámgyorsan rákattintok párat. Az egyházi kissé méltatlankodva néz a vakufénybe, de oda se neki, ilyen pazar ereklyetartóval még nem találkoztam, pedig láttam már néhányat. (Mikor visszanézem a felvételeket, kiderül, lekéstem a lényegről, mindkét képen csupán a vászontakaró látható, az ereklyetartó nem. Mérgemben letörlöm őket.)

Róma egy-egy templomában néha annyi ereklye, nevezetesség, műkincs található, mintha a Dunántúl minden püspökségéből összehordanánk az egyhá-

zi kincseket, oltárképeket, lekaparnák, majd újra felraknánk a freskókat egy helyen. Természetesen azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy itt olyan nevekkal találkozunk, amelyeket az egész világ ismer, míg az otthoniakat gyakran mi magunk, magyarok sem. A búsmagyarkodás helyett azonban inkább körbenézek, kibúsmagyarkodta magát annak idején Itáliában mindnyájunk helyett Janus Pannonius. Míg kellemesen szemlélődöm, a teljesen ismeretlen nevű Felice de Fredi márványtáblájára bukkanok két oszlop között. A derék szőlőbirtokos tulajdonképpen életében semmi nevezeteseget nem tett, ám az ő szőlőjéből került elő a Laokoón-szoborcsoport. Ezért jutott díszsírhelyhez Róma egyik patinás templomában. Azt hiszem, efféle csak Itáliára, a művészetek hazájára jellemző. Akad azonban ellenpélda, a magas művészet groteszkje, mégpedig ugyanebben a templomban. A Bambino.

Említettem már az olaszok között elterjedt bűbájos szokást, mikor az áldott állapotba került nők elmennek imádkozni a Madonna-képek elé, arra kérve Máriát, hogy olyan szép bambinójuk szülessen, mint az övé a festményen. Magam nem láttam ilyen jelenetet, ami azonban még lehangolóbb, mindössze két babát váró asszonnyal találkoztunk, noha nem csupán a nevezetességek körül, a turistaövezetben forgolódtunk. A Santa Maria d' Aracoeli-templom oldalkápolnájában viszont rábukkantam magára a Bambinóra – a helyiek nevezik így –, a Gyermeke Jézus, nem kertelek, ugyancsak visszataszító képmására. A Bambino különös tiszteletben áll, mivel úgy hiszik, szobrának anyaga a Getsemané kert olajfáinak valamelyikéből származik, azok egyikéből, amik ott álltak tanúként Krisztus elfogatásakor. Az oltár előtt, a félhomályban gyertyák lobognak, a Bambino mellett hatalmas fonott kosár, tele *bontatlan* levelekkel. Ezekben a gyermekek írják meg kívánságaikat a Kis Jézusnak. (Azért érintetlenek, mert a Bambino – természetfeletti képességei folytán – természetesen tudja, mi áll bennük.) Ennek a Kisjézusnak az aranyozott szobra meglehetősen riasztó. Egy dagadt, elkényeztetett, vízfejű, úgazdag kölök trónol velem szemben, kivételességének tudatában. Az esztétikai sokkot követően gyorsan elhagyom a kápolnát. Hú, nézd meg a Bambinót – indítványozom kajánul lányomnak, aki a főhájó nyitott tetején álló angyalt fényképezi –, ilyen Jézuskát nem sokat készítettek a kereszténység történetében. Miután szemrevételezte, hasonlóképpen vélekedik: akár a gonosz, herpeszes Ödönke. Örülök, hogy megkértem, mert fényképről korántsem tűnik olyan riasztónak, mint a valóságban. Így azonban van rá tanúm, hogy meglehetősen furcsa esztétikailag. Érthetetlen. Azután itthon, egy világhálós blogból kiderül: van magyarázat, ugyanis az ezerkilencszázkilencvenes években ellopták az eredeti szobrot, amit láttunk, az csupán kópia volt. Vajon kik vitték el? Valamelyik széptani tanszék elitista, antiszakrális kommandója vagy bigott hívők? Mindegy, a szentség misztikus utakon – számtalan példát ismerünk erre – átkerül, újjászületik a másolatokban.

A görög-római művészet, az antik szépségesszmény hordoz ugyan vallási tartalmat, ha témája megköveteli, hatása azonban végső soron a formai tökélyben rejlik. A szakralitás viszont, lényegét tekintve bármilyen elvont jelben meg-

találja mágikus értelmét esztétikai minőségétől függetlenül, mert a szentségnek tulajdonképpen kifejezhetetlen a jelenléte. A közös mitikus tradíció nyelven beszél, ezért képes szinte bármiféle jelet kollektív jelentéssel felruházni. Kívülállók számára persze nehezen értelmezhető ez a nyelv, az ebből születő idolk nekik némák vagy „félrebeszélnek”, mint teszem azt, az őskori termékenységi szobrocskák Vénuszokként. A rájuk ragasztott név eleve félrevezető. Németországban a korai germán madonnák között láttam olyat, amelyik sokkal inkább törzsi bálvány, a matriarchátus korát időző pogány istenanya volt, mintsem az Unserer Frau. A gyermekekben azonban van valami ösztönös kódfejtő képesség, ami csak később, a tudás birtokában tűnik el, amivel a visszatetsző külső mögött tévedhetetlenül felismerik a lényegét. Vastag és magvas esztétikatörténetekben, pszichológiakönyvekben sem találunk ennek mibenlétére magyarázatot. Hasznosabb, ha a saját benyomásainkra támaszkodunk. Nincs szálmásabb annál az embernél – mondja Marcus Aurelius –, aki mindent sorban körülvizsgál, miközben nem veszi észre, hogy elég, amennyiben a benne lakó génuszra figyel. Rilkében ez a génusz szólal meg – ennek hangját hallja ki az archaikus Apolló-torzóból –, mikor az említett könyvek sok száz agyzsibbasztó oldalán túllépve, ekként foglalja össze pár szóban a *művészet értelmét*: változtasd meg életedet. Elmélkednék tovább, de látom: két kisgyermek megy be anyjával a Bambinóhoz. Levél nincs náluk, talán leadták a sekrestyében. A kölykök ragyognak, irigylésre méltón boldognak tűnnek, mert a Bambinót láthatják. Csöpp ajkukon üdvözült mosoly, ünnepi, szinte karácsonyi fény sugárzik pofijukról. Valószínűleg nem ugyanazt a Kisjézust fogják látni, mint mi, mint én. Felöltlik bennem Milánó, a dóm háromezer valahány száz tökéletes formájú szobra, azután a Bambino, majd a Kis Herceg, végül Szent Ágoston, aki szerint testi szemmel nem lehet látni az örök szépséget, az ingyen szeretetet pedig csak a lélek mélységével lehet megtapasztalni. Ezek az apró itáliai emberkék még ismerik a titkot, tudják, mivel lát jól az ember, miközben ökölnyi szívük együtt dobban Megváltójukéval, talán az egész mindenséggel.

Cordonata

Az Aracoeli-templom elől induló V-alakú lépcső egyik szárán lefelé, majd a másik szárán vissza, felfelé igyekszem a Piazza del Campidoglióra, a Capitolium tetejére, Marcus Aurelius lovas szobrához. Illene eszembe jutnia, hogy Michelangelo lépkedett itt évszázadokkal ezelőtt támadásra készen zsenik és sarlatánok, mérnökök és kőművesek ellen. A felfelé vezető lépcsőt – a Cordonatát – ugyanis ő tervezte. Mégsem jut eszembe, csupán itthon, mikor ezeket a sorokat írom. Itáliában, különösen Rómában, nincs egyetlen négyzetcentiméternyi hely sem, amihez ne kapcsolódnának halhatatlan nevek, múlhatatlan művészettörténeti emlékek. Már az utcanevek elképesztők, hasonlóképpen a legnagyobbak megmaradt vagy feltárt lakóházaikhoz, történelmi események emlékét őrző hely-

színekhez. A Palatinus lábánál volt Julius Caesar utolsó lakása, innen indult el március idusán a Senatusba. A régészek megtalálták Augustus szülőházának maradványait: tíz szoba *összkomfort*, freskókkal, mozaikokkal, márványborítással. Hasonlóképpen a Palatinuson, az antik Róma „Rózsadombján” állt, ahonnan pompás kilátás nyílt a Forum Romanumra. Rómában folyamatos kulturális sokkot okoz az elképesztő mennyiségű, még inkább elképesztő minőségű ókori rom látványa. A későbbi időkkel, mondjuk a reneszánszsal, hasonló a helyzet. Tudjuk, hol lakott Raffaello, hol nevelgette Vanozza Catanei – a későbbi VI. Sándor pápa szeretője – az elragadó Borgia-gyerekeket. (Annak a San Pietro in Vincolinak-szomszédságában, ahol Szent Péter bilincseit őrzik.) Mikor pedig valamelyik templomban világhírű alkotásokra bukkanunk, vagy az utca végén kitárulkoznak tenyérnyi terecskék, ahol valamelyik kor valamelyik Cellinije bizonyosan leszúrt valakit, akkor menetrendszerűen kisebbrendűségi érzésünk támad. Leszámítva persze az olaszokat, akik gátlástalanul jönnek-mennek, mintha mi sem volna természetesebb, mintha nem is Itáliában volnának. Nem állítom, hogy Olaszországban az olaszok a legzavaróbb kulturális tényezők – ritka rokonszenves nép –, de több áhítatot, barátaim, a hétköznapiakon.

Idelátogatóként viszont hasznosabb, ha nem jut eszünkbe az összes, sznob lelkünknek nyilvánvalóan nélkülözhetetlen adat, nem látjuk a kötelezően megnézendő remekművek garmadáját, inkább felelőtlenül lődörgünk a páratlan hangulatú, egységes, mégis mindenütt más utcákon, átélve annak a szónak a nagyszerűségét, amit Róma jelent. Van bizonyos kulturális telítettség – múzeummérgezés, képtárcsömör –, mikor a remekművek, világdramák helyszínei legfeljebb émelygést váltanak ki. Ilyenkor jobb elkerülni őket. Úgy húztam el Szent Péter és Szent Pál római börtöne fölött – megközelítőleg a Cloaca Maxima mélységében van –, mint itthon egy érdektelen buszmegálló mellett. Képtelen voltam több élményt befogadni. Szász Endre mondta, hogy legfőljebb három képet tud megnézni egy nap. Érthető, miért. Valószínűleg a művészettörténészek és irodalomtörténészek kóros neofiliája abból az intellektuális undorból ered, ami a mindennapos szellemi disznótorral jár. Megzárul bennük a szépség, unalomná szürkül az üde természetesség, sekélyességgé poshad a mélység, amin csak valami nagyon neo-neo segíthet. A turistákkal persze alapvetően más a helyzet: útikönyv, táblagép, fényképezőgép, kattintás, bólintás, letár, ami híres kipipálva – voltunk olaszban. Nem rossz hely, sok minden van, bár piramisokat nem találtuk, csak Rómában egyet. Az se valami nagy.

Most azonban lődörgés ide vagy oda, céltudatosan veszem egymás után a lépcsőfokokat, mert a császár színe elé akarok járulni. Régóta készülök rá. Leszünk ugyan néhányan párját ritkító fogadótermében, a Piazza del Campidoglión, de ki bánja. A tér arányait, páratlan eleganciáját, burkolóköveinek mintázatát – aminek fókuszában ott lovagol Marcus Aurelius – szintén Michelangelónak köszönhetjük. Hasonlóképpen a piazza két oldalát lezáró nyugodt, letisztult architektúrájú késő reneszánsz palotákat. Marcus Aurelius, Michelangelo, Kosztolányi, Márai – rendkívülinek ítélik a program.

Elszántan lépkedek. A meleg kezd elviselhetetlenné válni, a napszúrás úgy reszket a levegőben, mint valami hegyes, gonosz aranytű – mondja valaki melletttem vagy bennem. Valóban kellemetlen a hőség. Szomjazom, akárcsak Marcus Aurelius légiói, mikor Pannónián túl, valahol a Dunától északra csapdába csalták őket a kvádok.

Marcus Aurelius

A lareszek az emberi hajlék körüli meghitt, óvó szellemek, segítő istenségek. Kis oltárukat – a larariumot – néha a házfalba mélyített apró fülkékben találjuk, beillesztve a nagy egészbe. Hasonlóképpen, amint tudatunkba beépül az ősök emléke, bevésődnek gondolatok, verssorok, megmaradnak képek, vagy ki tudja mit őrző dallamfoszlányok. Marcus Aurelius két magyar író, Kosztolányi és Márai larariumának kitüntetett szelleme, egy mára elsüllyedt földrész, a sztoicizmus kontinenséről. Pannóniához szintén kötődik néhány szállal. Elmélkedéseit valahol a mai Esztergomtól északra, barbár tájon kezdi írni, a csillagokat magával sodró Garam mentén, a quádok földjén. Törbe csalt légióit itt menti meg az eső a kínos szomjhaláltól. Római emlékoszlopán látható az esőcsoda. Elmélkedéseinek könyve – a szó nemes értelmében vett – kozmopolita alkotás. Eredetileg görög nyelven született (hacsak rövidesen ki nem derül, hogy valójában korai, praeszlovák dialektusban), ám a nobilis latin szellem, a rendíthetetlen kötelességtudat, a sokat emlegetett, liviusi szilárd jellem, hibátlan római arcél rajzolódik ki belőle. Marcus Aurelius egyéniségében szétválaszthatatlan a filozófus és a császár, jóllehet tettei és elvei között látszólag mély szakadék tátong. Maga a mű inkább néhány szentenciára felfűzött etikai vademecum, mintsem eredeti gondolatok gyűjteménye, bár találunk benne olyan mondatokat, amelyek iránytűül szolgáltak híveinek századokon át. Márai humanista programja például ekként hangzik az Elmélkedésekből: „Az emberek egymásnak születnek. Vagy tanítsd, vagy törd hát őket.” Az író utolsó lépése – felelősségteljesen előkészített öngyilkossága –, szintén a nagy sztoikusok hatásáról árulkodik. Kosztolányi magánya pedig, amit alanyi költőként sem érzett kirakodóvásári portékának, Marcus Aurelius szobra előtt oldódik fel: *Álarcomat itten elvetem, aztán újra felöltöm, s járok mosolyogva, tanulva a tűrést.*

Mindhármuk sztoicizmusára jellemző a letisztult, túlzásoktól – utópiáktól és hitelvektől – mentes humanizmus. A tisztánlátóknak nem kenyere a rajongás: az embert annak látják, ami. Hit nélküli, felnőtt humanizmus ez (bár álszent széplelkek és ideológiai megszállottak nem egyszer nihilizmusnak vélik), amely nem hazudja szeretetnek a részvétet, elviselhetetlennek a másik szenvedését, mikor a valóságban, némi irodalmi nyekergés kíséretében, elviseli. Nem az önáltatók munkaterv-filantropiájával van dolgunk, aminek a mélyén végül a csalódás és közöny mindig összeborul egymással. Kosztolányi és Márai sokat tanult a nagy elődtől, részben ezért hasonlítanak egymásra nemes magányukban,

a minőség kérlelhetetlen képviselőjében, nemzeti identitásukban – nem díszmagyarba öltöztetett magyarság az övék –, a képmutató, egoista szeretet elutasításában, a valódi együttérzésben, abban, hogy tudják, mindig kell valaki, aki megérti az utcalányokat és a tébolyultakat. Kosztolányi, az a gyanúm, sokáig némán, megrendülten állt Marcus Aurelius szobra előtt – ő alkonyatkor ért ide, én dél körül –, ám ez a megrendültség titokban talán önmagának (is) szólt, nemcsak a nagy pogány császárnak. Kivételes találkozás. Megelevenedik a kép, szinte látom, amint egymásra néznek, évezredes ismerősökként. Lelki alkatuk egyben-másban tökéletesen egyezik: mindketten átéreztek a lét egyszeri nagyszerűségét, minden birodalmi, politikai, nemzeti elkötelezettségen túl megőrizték belső függetlenségüket, azt a nemes, illúziótlan világlátást, ami a sors kényszerű elfogadásával járt, ami fölél az alkotással kerekedtek. A császár szája – Márai pár fényképéhez hasonlóan – kissé keserűen, ha úgy tetszik, mindentudóan lefelé görbül. Ezt Kosztolányi – Marcus Aurelius verse tanúsága szerint – nem vette észre. Dunaszekcsőről került elő az a capitoliúmival vetekedő Marcus Aurelius-fej, amelyiket együtt láttam évekkel ezelőtt egy Svájc területén talált Marcus Aurelius-hermával. Utóbbi valóban provinciális művészeti szintű, míg a szekcsői elsőrangú volt, miként a két késői magyar tanítvány sztoicizmusa.

Az új európai prózairodalom nyitányának általában Szent Ágoston Vallozásait tekintik, bár Marcus Aurelius önelemzése korábbi. Nyilván eltérő az antik pogány és keresztény psziché. Marcus Aurelius azonban máig modern – a kifejezés a korai keresztényektől származik –, magyarán korszerű maradt. A döntő különbséget a küldetéstudatban, a szolgálat mikéntjében találjuk. A császár azt az állameszmét szolgálja, amelyet végső, egyszavas tömörítésben Rómának neveztem, míg Szent Ágoston Isten városát építi. Ágoston vallomása monumentális gyónás a Teremtő színe előtt, miközben embertársaihoz szól élete tanulságaival. Könyvét – léthelyzetét – átjárja a transzcendens kegyelem reménye. Ezzel szemben Marcus Aurelius jobbra önmagához beszél, ha feloldozást keres, akkor legfőljebb etikai elvekben keresi. Jellemző rá, hogy nem csupán a múlton tépelődik, sokkal inkább eljövendő tettei aggasztják, azokat szembesíti a sztoikusok morális értékrendszerével. Semmiféle isten nem olyan fontos számára, mint az egyetemes civilizáció eszméje, hivatása végső értelme: Róma ügye. Szerepének háttere, a színpad maga a monumentális Birodalom. Augustus a halálos ágyon így búcsúzik: ha jól játszottam a szerepemet ezen a színpadon, akkor tapsoljatok. Marcus Aurelius pedig ezt mondja: a színjáték mindig ugyanaz, csupán a szereplők mások. Világában azonban a jó és a rossz, Róma és a limesen túli világ hasonló élességgel válik el egymástól, mint Szent Ágostonnál a mennyország a pokoltól.

Hát, itt lovagol a Capitolium tetején. Az antikvitásból öt ló maradt fenn Európában. Néró quadrigae-jának ménjei, amelyek a velencei Szent Márk székesegyház homlokzata fölött lépkednek (újabbán vitatják eredetüket), valamint Marcus Aureliusé. A császárt Nagy Konstantinnak hitték, így úszta meg a beolvasztást. A Lateránból került mai helyére a Campidoglióra, mégpedig általa-

nos megleégedettségére, csupán a teret tervező Michelangelót zavarta jövelete. Körbejárom, nézegetem, mígnem odajön hozzám egy kirgiz vagy kazak lány, megkér, fotózzam le. (Megkapó népviselete üdítő színfolt az egyenturisták siserahadában.) Aztán a császár keze állásán töprengnek, ami némileg hasonló Leonardo da Vinci Sziklás madonnáinak kéztartásához, jóllehet a mester a Marcus Aurelius szobrot a festés előtt nem láthatta, miként az eredetit most én sem, mivel a mai Olaszországban Michelangelo Dávidjától Donatello Szent Györgyén át Botticelli Szent Ágostonáig a köztereken, templomokban többnyire másolatok vannak. Ha a másolat a régi helyre kerül vissza, semmi baj. Néha a szakértők sem képesek – legfőljebb a kopásról – megkülönböztetni egyiket a másiktól. Az elhelyezés azonban fontosabb, mint gondolnánk, jelentősége művelődéstörténeti kérdéseket dönthet el. Michelangelo vallási nézeteit sohasem ismerhettük volna meg teljességében, amennyiben Mózesét elviszik a Vincoli-templomból. Viszont az antik istenek – Kosztolányival és Máraival együtt – bocsássák meg nekem, de a ló jobban tetszik, mint a császár. Mi pedig megbocsátjuk nekik következetlenségüket. A két magyar sztoikus ugyanis akkor adja fel sztoicizmusát, mikor sorscsapások érik őket, noha ebben sem tökéletesen konzekvenssek. Kosztolányi élete végén, a halál egyre sötétülő árnyékában megírja a *Hajnali részségséget*, amiben a hiányt, a semmit antropomorfizálja – sokak szerint keresztény Istenné –, valójában egy ismeretlen Nagy Úrrá. Meghúzza a Semmi, az Üresség vallástörténeti kontúrait a tradíció krétájával. Meg saját – természetes – félelmeivel. Vannak áthallások a versben, szó se róla, de éppen Marcus Aurelius költeményében teszi világossá idevágó gondolatait hitről, hitetlenségről, pogányságról, vallási zagyvaságokról, emberi méltóságról, „titokzatos” keleti profétákról, isteni és emberi mértékről.

Márai filozofikus, kényes emelkedettsége többször földre zuhant. Sokáig csupán ambivalens viszonyban, majd perben és haragban áll „sztoicizmusa” Istennel, bár kilátástalan helyzetekben időnként hozzá fohászkodik. Van azonban egy mondat – Jézus szájából hangzik el, Nikodémussal beszélgetve –, aminek hallatán mindig kijön a béketúrésből. Így szól: Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda. Márai kisfia, Kristófká, még csecsemőként meghalt, fogadott fiukat, Jánost, szintén tragikus módon veszítette el. Szükségtelen a kommentár, inkább elindulok a Vincoli-templom felé.

A Birodalom idején ugyanúgy jelen vannak Kelet istenségei Ízisztól Mithrasig, mint most. Míg a San Pietro in Vincoliba tartunk, párhuzamosan a Forum Romanummal, ötven-száz méterenként lebegő indiai szerzeteseket találunk az út szélén. Néha kettő is bóbiskol egymás fölött a levegőben. Mindig ugyanabban a pózban, behajlított kézzel, ami azt jelzi, valamilyen merevítő szerkezet vezet a karjuk alatt. Az alsó koma úgy tartja a felsőt, miként a főpincér az üveg bort a tálcán. A többi, a trükk lényegét eltakarja a sáfrányszínű szerzetesi ruha. Bármiként is, de megvalósították az anarchizmus üdítően gyagyás, univerzumellenes jelszavát, miszerint: le a gravitációval! Nagy lépés ez az emberiség történetében. Illetve nem lépés, inkább lebegés. Különösebb figyelmet nem keltenek, a többség rájuk pillant, és megy tovább.

Útközben a farizeus Nikodémuson, a zsidó főtanács tagján jár az eszem. János evangéliumában éjjel, titokban kereste fel az igaz hitet hirdető Jézust az írástudó, miként Michelangelo saját korának tiszta forrását, olasz nyelvű Bibliáját. Firenzei Pietájának Nikodémusa ezért viseli az ő vonásait. A szobrot saját sírjára szánta, a Santa Croce templomba, de polgártársai a Dómban állították fel, majd múzeumba került. Heidegger hívja fel rá a figyelmet, hogy a műtárgyak a kiállítótermekben új környezetbe kerülnek. Michelangelo számos munkája elveszíti konkrét jelentését, ha kiszakítjuk abból a kontextusból, vallási közegből őket, amely a művész mondanóját érthetővé teszi vagy legalábbis artikulálja.

Szent Péter láncai

Balról, amint belépek a kívülről nem sokat ígérő San Pietro in Vinciliba, fehér márványlap az oldalfalban. Kibetűzgetem. Nicolaus Cusanus síremléke, azaz a teste, mert szívét szülővárosában, a Mosel parti Kuesben temették el. Cusanus fontos gondolkodó azok számára, akik előtt a végső válaszok kapuja az utolsó pillanatban mindig bevágódik. A negatív teológia talán legragyogóbb elméje szerint Isten megismerhetetlen, noha tudhatunk róla, akárcsak a végtelenről, ami szintén kívül esik az emberi megismerés határán. Ritka elegáns szakrális algoritmus. Valami hasonlóig vergődtem el évtizedekkel ezelőtt a létező és az elgondolható kapcsán. Azt tapasztalja ugyanis az ember tudása végső pontján, hogy a lényeghez érve képtelen kifejezni magát. Ekkor jönnek az olyan nagy, többnyire alig valamit jelentő szavak, mint a lét, Isten, abszolútum, minden, semmi, szubsztancia, eidosz, valami, szakrális vagy csak szimpla izé meg az iménti lényeg. Néha reménytelen érthetően közölni, milyen látvány tárult fel előttük a ráció korlátaín átlépve, a tudás túloldalán. Cusanus sírja előtt – itt állok némán, másként nem tehetek – megfelelő adag öngúnnal azt gondolom: lám, rokonszelleme, ha találkoznak... Némi késéssel, közel ötszázötven év csúszással. Azután letelepszem fáradtan a legközelebbi padra. Érzem, képtelen vagyok több műremeket, hatást, bármiféle élményt befogadni. Csendesesen ülök Rómában, Vasas Szent Péter templomában, a bágyadt fényben. Igen, ennyi tökéletesen elég.

Még ki sem fújom magam, mikor az kínos érzésem támad, hogy valaki figyel. A templomkapuban nem volt ellenőrzés. Az oltárnál, kivilágított üvegládában vannak Szent Péter láncai. Mit őrizzenek a biztonságiak, ha nem a nevezetes bilincseket. Nyilván mellettük posztol valahol a rendőr, annak érzem bőrömön – ha nem is égető, de kellemetlenül perzselő – tekintetét. Hát, akkor, lássuk ki vagy. Odafordítom a fejem. Két oszlop közül Michelangelo Mózes néz rám. A látványa azonnal kisöpri belőlem dekadens gondolataimat a kulturális telítettségről. Itt-léte delejes erejű, azt hiszem, bárki óhatatlanul a gravitációs terébe kerülne. Előbb felállok, majd valami ismerős, otthonos transzban elindulok feléje.

Michelangelónál – leegyszerűsítve a dolgot – a lét keresztként, a megtérés fényként, a hit kegyelemként jelenik meg. Jung szerint a pszichében a mélymag és Isten ugyanaz (csupán a félreértések elkerülése végett mond mélymagot Isten helyett). Michelangelo lelkében ez a mag időnként önmaga körül forogva örvényként visz a mélybe, vagy vulkánként, ellenállhatatlan erővel tör a magasba. Az ember gyakran sorsa fölé növe jelenik meg munkái végeredményeként, olyanként, akit indulata titánná, emberfölötti emberré tesz, miként azt Goethétől Lykáig többen észrevették. Goethe éppen a Mózes-szobor kapcsán beszél erről. Ez az átkontúrozás, az ember átértelmezése a michelangelói-oeuvre egyik titka, ha úgy tetszik, mélymagja. Meglehetősen ványadt kifejezéssel: maga az emberi teljesség. Az emberi lét fortissimója. A nyelv itt nem segít, még Michelangelo költeményeinek nyelve sem. Talán csak a hit, mely nem egyéb – állítják a mindentudók –, mint feloldódás egy felsőbb szférában. A szakralitásba mártott közhelynél azonban jóval fontosabb, amit a szakirodalom régóta kerülgetett a szobrász vallása kapcsán, ám teljes bizonyosságot csak most kaptunk róla, mégpedig a Mózes-szobrot restauráló Antonio Forcellino kutatásai nyomán. A közérthetőség kedvéért nevezzük eretnekségnek, olasz „lutheranizmusnak”, jóllehet Michelangelónál maga a megtestesült, tiszta ortodoxia, az ótestamentumi próféták reneszánszba transzformált ősdühe népük, vezetőik, egyházuk iránt. Dávid robbanás előtti pillanata, a tombolni készülő Mózes vagy az Utolsó Ítéletben Jupiterként villámokat szóró, mások szerint az Igazság Apollóni Napjaként ítélkező Krisztus haragja.

Gyula pápa síremlékének tervét többször megváltoztatja Michelangelo. Mózes alakjának helyét azonban ő jelöli ki az emlékmű közepén, ami rendkívül fontos, mert végül, amikor befejezi a művet, elfordítja a fejét. Mózes az eredetihez képest így az ellenkező irányba néz. Ha múzeumba került volna a szobor, sosem indul a titok nyomába Forcellino, feltárva a teljes igazságot, a szakirodalom – különben – termékeny találgatásait követően. Michelangelo kapcsolatba került Reginald Pole és Vittoria Colonna révén az ún. spirituálisokkal. (Pillanás Pannóniába: Pole bíboros, az irányzat kiemelkedő egyénisége sokfelé megfordul Európában, számos országban bensőséges barátja, Dudith András társaságában, akire komoly szellemi hatással van.) A spirituálisok az itáliai katolikus egyházon belüli lelki megújulást képviselik. Úgy gondolják: kizárólag a hit által üdvözülhet az ember. Michelangelónál hasonlóképpen találjuk: *Az Ég örök ura csak hit által óhajtja erényünk* – írja szonettjében. Ugyanez a gondolat leveléből – oldalvágással a búcsúcédulákkal seftelő Szentszék felé – ekként hangzik: az isteni kegyelmet nem lehet megvásárolni. A művész vallásosságának, ebből fakadó etikájának középpontjában mindenkor a megigazulás szakrális gondja állt. Az antikvitás iránti vonzalma mellett Savonarola, a spiritualisták, majd bizonyos fokig Loyolai Szent Ignác hat az egyébként öntörvényű, alkalmanként önfejlő művészre. (Loyolának felajánlja, hogy ingyért elkészíti a Gesù-templom terveit, valamint modelljét.) Az említettektől kap spirituális iránymutatást, aminek segítségével formát nyernek kavargó érzései, utat talál-

nak a márvány erezetében legbelső titkai, kiforratlan eszméi. Michelangelo tele van ellentmondásokkal, sokfelől merít, roppant harcias, gyakran arrogáns, bár valódi csatazajt hallva inába száll bátorsága. Firenzében például az egyik Medici-síremlék koporsójában bújik el az ellenség közeledtére. Elveit azonban a műben, hite maradéktalan megvalósításában soha nem adja fel. Mózes fejét, halhatlan technikai tudással elfordítja az oltártól, a szentélyben szertartást végző papokról, akikre eredetileg nézett. Az üzenet világos, ám fullánkja véletlenül sem a vallás, hanem kora egyháza, a reneszánsz klérus egyrészt hitehagyott, hedonista pápái, másrészt vaskalapos hivatalosságai ellen irányul. A mélyen vallásos szobrász élete végéig istenkereső marad bizonyos értelemben, hasonlóan a nagy oroszokhoz, Dosztojevszkijhez és Tolsztojhoz. Akadt, aki nehezen tudott volna elképzelni egy naplóíró Shakespeare-t. Michelangelóra ez fokozottan érvényes: mindent a műveivel mondott el. Halála előtt elégette levelezését és feljegyzéseit, mi több, félrevezető mondatokat diktált életrajzába II. Gyula pápa síremlékéről. Az inkvizíciótól tartott.

Mózes mellett a jobboldali nőfigura, Lea – a cselekvő élet megszemélyesítője – érdemel megkülönböztetett figyelmet, mégpedig a kezében levő fáklya vagy mécs miatt. (Ezzel kapcsolatban ködösít a mester életrajzában.) Ha mécs, ha fáklya, mindenképpen fényforrás, ami az üdvözülés útját világítja meg. A fény központi szerephez jut az Utolsó ítélet freskóján – ott ragyog Krisztus háttérében –, hasonlóképpen a Szent Pál megtérését ábrázoló képcikluson, ahol a szent arcában, akárcsak Nikodémuséban vagy az Utolsó ítélet lenyúzott bőrű Szent Bertalanjában, a festő vonásaira ismerünk. Pál, tudjuk, megvakult a jézusi fényárban, majd megtért. Talán erre emlékszik később, mikor nem tükör által homályosan, hanem színről színre látott, miként a kis herceg meg a Bambinót látogató olasz kisfiúk. Hogy kerek legyen a történet fényről, Megváltóról, hitről, idézem Michelangelo idevágó sorait: *lelkem ne hajolna, immár fölszabadítva, a rosszra, s még élek, ne vakon éljek.*

Míg a pápa síremlékét nézem, a diszharmónia tökélye, az elfordított fej, a kissé meglekért nyak, az anatómiailag kifogásolható, mégis hibátlan lábak, az aszimmetrikus, idegesen háborgó szakáll lassan kikezdik a tökéletességről alkotott elképzeléseimet. De nem addig a... Gondolatban gyorsan odaképzelek a próféta mellé egy nonfiguratív, aztán egy „modern” figuratív szobrot. És igen. Bizony, bizony. Hasznos volt a próbálkozás. Ajánlom mindenkinek. Íme, a recept, modernizmusban boldogult felebarátaim. Végy egy darab Mózes, helyezz mellé valamilyen kockát, installációt vagy bármilyen absztrakt művet *önmagában* – értsd: a povedáló esztéta vagy művészettörténész nélkül –, hogy megtudd végre valahára, mi művészet és mi nem, mi a szépség és mi a blöff.

Michelangelo 181. szonettjében éppen arról beszél, hogy haldoklik benne a szépség. Fáradt, kissé megtört a hangja, bár reménykedve nyújtja kezét Megváltója felé: *Már nem nyugtat meg véső és ecset; Egyet kívánok: az égi szerelmet, mely karját tárja felénk a keresztfán.* Mondandóját fölösleges hitelesíteni, szavai helytállnak önmagukért, mégsem árt, ha eszünkbe jut: a világ talán legnagyobb

formaművésze írta le őket. A vers nem szerepjáték, nem a reneszánsz földi és égi szerelmének, netán újplatonista ideáknak a megcifrázása, hanem a zseni fegyverletétele. A küzdelem vége, mert ami ezután következik, az nem tőle függ, az már kegyelem dolga. A pietàk világa. Az első, legismertebb – a Szent Péter bazilikában levő – pietàja hiánytalanul szép. Formailag és technikailag tökéletes. A következő, Firenzei pietával tanúságot tesz, mikor a szoborcsoport egyik tagjának, Nikodémusnak saját arcmását adja. Az utolsóval, a Rondanini Pietával tizenkét éven át, élete végéig viaskodik. Néhány nappal halála előtt még átdolgozza. Ez a pietà már inkább jel, mintsem szobor, valójában csonkaságával hat. Drámaiságát azonban nem pusztán töredékességében kell keresnünk, hanem az első, hibátlan szépségű piétában. Ha annak létezéséről nem tudnánk, nem éreznénk olyan tragikusnak a végkifejletet. Antik szépségeszményei, ignudói – ruhátlan figurái – szintén átalakulnak. Az alakok továbbra is pucérok, ám olyanképpen, amilyenek Isten teremte őket, amilyenek a bűnbeesés előtt voltak. Mondjuk, ruhátlanok, de nem mezítelenek. A forma nem változik, a tartalom ellenben igen. Michelangelo Buonarotti a küszöbön áll pőrén, ahogy alakjai az Utolsó Ítélet freskóján Krisztus előtt, megbocsátásra és bebocsátásra várva. Én Istenem, adjál szállást – mondaná, ha ismerné a dalt.

Mindenesetre, amennyiben hihetünk a keresztény mitológiának, végül Szent Péter lesz ott a kapuban, minden evilági dologtól – talán csak a Vincolitemplomtól nem – távol, kezében kulccsal, remélhetőleg láncok nélkül.

Nevető halál

Elszakadni lehetetlen, de stílszerűen elbúcsúzni a Leonardo expresszel lehet Itáliától. A vonat a Fiumicino reptérre visz. Nem hasonlítom össze Feriheggyel, minek szembeállítani egy vadonatúj Ferrarit egy összebuherált rokkantkocsival. A gép nekifut, felemelkedik, azután enyhén oldalra dől. Lent megcsillan a Tiberis szalagja, a vibráló neonpontok közt a piazzák, a hidak, a kupolák, a csillagokig fénylő Róma. Az *Urbs*, a semmibe menetelő európai értelmiség hajdanvolt hazája. A Szent Péter bazilikát nem látom, pedig hatásos befejezés lenne arról beszélni, miként lett a Krisztust megtagadó apostolból köszikla, miért mállik multikulturális tudatunkban – a lélek szó ebben az esetben anakronisztikus – semmivé minden érték. Hogyan válik a sors nonstop szappanoperává, mint lesz a végzetből éterszagú eutanázia, éroszból fáradt vagy perverz erotika, a tudásból kétperces net-ismeret, a történelmet mozgó szenvedélyből tünetmentes alkalmazkodás, a művészetből önfelszámoló, hosszú távú befektetési buli. Az élet hovatovább megszabadul értelme súlyától. Mindez nem változtat azon, hogy itt járt Szent Péter, itt vált meg lelke láncaitól, jöllehet ezekre a láncokra máig komoly igény mutatkozik. Az ember hajlamos áttatni magát fennkölt szabadságszólammal, de képtelen szabadon élni. Új ideológiák és vallások csak az előzők láncaitól szabadítanak meg. Nagyszerű fajunk természeténél

fogva nyugtalan, ha létét nem verheti vasba: hitbe, utópiába – a jövő, netán a túlvilág ígéretébe –, evilági hedonizmusba, fogyasztói narkotikumokba, szintetikus boldogságba. Szorong, míg nem rendelheti alá magát valakinek vagy valaminek. Mindennek azonban ellentmond mindaz, amit az itáliai művészet az etruszkoktól a rómaiakon át a barokkig, mondjuk, Caravaggióig létrehozott.

Mikor újra kinézek az ablakon, sötétség tátong mindenütt. Valahol az Adriai tenger fölött szállunk, sehol egy fénypont. Igen, a fények. Talán mindig erről volt szó az ember történetében. A fényről és a fény hiányáról. Úgy tűnik az új felismerések tükrében, hogy az őskor számos néha világhírű barlangját azért választotta az ősemlék szakrális hajlékul, mert a napfordulókhoz tájolta őket a természet. A sötét térbe beáramló fény az ünnepnapon minden titkot elmondott neki. Később a Mithras-kultusz, majd a kereszténység egyaránt keletelt szentélyeket hagyott ránk, mígnem utóbbi az Univerzum helyett az utcafront-hoz igazította szent helyeit. Megfosztotta magát a legősibb, legmélyebb, legtitokzatosabb misztériumtól. Leonardo több festményén egy-egy alak felfelé, az ég irányába mutat. Köztük az Utolsó vacsora hitetlen Tamása.

Hátradőlök, becsukom a szemem, hagyom felvillanni az elmúlt napok pilanatfelvételeit. A vasárnap reggeli napsütésben kocogókat az Arno parton, az imádkozó apácát az Ognissanti elegáns szürkéjében, a Via Sacra töredékében is hatalmas templomának tíz oszlopát a szikrázó égben, ahonnan elillantak az antik istenek a kéklő, végtelen semmibe. Megjelenik a Forum Romanum nyüzsgése, a rostrán szónokló Augustus, amint arról beszél, hogy áldatlan állapotban van a demográfia ügye. Látom az Orsanmichele körül a pénzváltókat vörös köpenyükben, oldalukon degeszre tömött erszényekkel. A zöld asztalon a főkönyv, benne a számokba kódolt bankáretika. A titkot a Mediciek egyik humanistája ekként oldja fel: a törvények csak a kisembereket kötelezik, a vezetők átlépik annak korlátait. (Temesvári Pelbárttól hallunk hasonlót, miszerint a törvény pókháló, amin az apró bogarak fennakadnak, a nagyok átszabják.) Firenzében a pénz számúzi az uralkodó képmását önmagáról, jelezve a kialakuló impérium láthatatlan mivoltát, valódi természetét, még inkább természetellenségét. Gyakorolja a felebaráti szeretetet, ám magánhasználatra fenntartja a rabszolgaság intézményét. A rabszolgák a végrendeletekben az ingóságok között szerepelnek. A pénz letaszítja trónjáról Istent, átírja történelmet. Közben Michelangelo Dávidja, mintha megint készülődne valamire a Palazzo Vecchio előtt (talán helyet akar cserélni múzeumbeli eredetijével), ahol árusok húzzák éjjelente hazafelé hatalmas kézikocsijaikat már hat-hétszáz éve. Felrémlik Marcus Aurelius nemes alakja, ki tudja hova lépkedő lova. A császár szobrának aranybevonata hibátlan, akárcsak humanizmusa. Nem marcipánmázból készült.

Megint kinézek az ablakon. Lent, a több ezer méteres mélységben még mindig sötét minden. Nem bánom, legalább nem látom Európa arcán a torz hullavigyort. Évtizedekkel ezelőtt olvastam a kururól, a nevető halálról. Néhány természeti népnél rituális szokás, hogy a halottaik agyvelejét megeszik, ami degeneratív, gyógyíthatatlan agybetegséget okoz. A tünetek fejfájással kezdőd-

nek, majd az arc izmai torz vigyorba merevednek, végül a szerencsétlen utód elpusztul. A posztmodern a törzsi rítushoz hasonlóképpen felzabálja az őseket. Minden őst, csillapíthatatlan, globális étvággyal. Sosem fájt ugyan a fejem a modernizmusért, de megnyugtató, hogy legföljebb az agyat lehet megenni, a szellemet nem. Talán Európa keresztény szellemét sem. Szánalmas, mikor a posztmodern értelmiség hol szomjan hal a forrás vize mellett, hol üveggyöngyjátékkal szórakoztatja magát, à la Hermann Hesse.

Lehunyam a szemem: feltűnik Dante jellegzetes arcéle, majd a róla készült festmény a del Fiore északi falán. A költő – Domenico di Michelino művén – a Színjátékot magyarázza. Jobbján a pokol, balján a firenzei dóm későbbi képe (a kupolát jóval halála után építik), fölötte a paradicsom. Az alkotás nem a valóságot tükrözi, ennek ellenére hiteles. Vergilius és Dante sem kortársak, ám akinek ép irodalmi érzékét nem kezdték ki sültrealista teóriák, az tudja, valóban találkoztak. Dante sorsának mintegy ellenpontjaként eszembe ötlük, hogy a ma emberének száműzetése nem térbeli, hanem a kulturális. A hangzatos, kissé hatásvadász mondat azonban csak megszorításokkal igaz. Hiszen éppen itt, Firenzében, a Santa Croce templom előtti téren állt ki estéről estére Roberto Benigni egy szál maga a költő szobra elé, hogy ezrek előtt újra elmondja a nagy számkivetett páratlan eposzát, ami így kezdődik: Az élet útjának felén...

Ábrahám Jakab: Íjász (diófapác, 2010)